

POEZIJOS ŠVIESA

Ironiškame M. Martinaičio eilėraštyje „Žuvelis žvejys“ yra įsimenančios eilutės: „Žmogau, tau už žodį / Reikės atsakyti kaip už daiktą“. Nors pasakytos tartum juokais, jos tikėtų poeto požiūriui į savo amatą apibūdinti. Vos praskleidę M. Martinaičio poezijos knygas – ar ankstesniąją – *Saulės grąža*, ar pastarąją – *Akių tamsoj, širdies šviesoje* – suvokiame, kad čia bus kalbama ne šiaip apie eilinius nuotykius, o apie tai, kas kartojasi „vakar ir visados“, apie tai, iš ko susideda gyvenimas, apie jo kaitą ir pastovumą.

Rimtis ir pagarba žodžiui M. Martinaičio poezijoje eina iš pagarbos gyvenimui, iš supratimo, kad jis – neaprepiamas ir vientisas – visuomet didesnis už žodį, kad menas yra tik dalis gyvenimo, kad „mūsų riba – begalybė“, kaip vėl lyg tarp kitko pasakyta fantastiškoje „Nakvynėje pas žemaitį Kukatį“. Skaitydami M. Martinaičio eiles, kartu su poetu klausiamo, kas yra pasaulis, kas yra mums duotas laikas, kas esame mes. Klausimas, didesnis už kiekvieną galimą atsakymą, įstringa kaip neįminta mįslė, sudrumsčia apgaulingą ramybę, aštrina klausą, žvilgsnį, jausmą.

M. Martinaičio poezija atvira viskam, ką patiria žmogus savo kelyje nuo lopšio ligi kapo. Ji nevengia rūstaus klausimo apie paskutinę ribą, minties apie išnykimą, mirtį, nes tai yra realybė, kurioje gyvena žmogus, kuri jį grūdina ir taurina. M. Martinaičio eilėse yra sielvarto ir liūdesio, poetui pažįstamos nevilties ir vienišumo akimirkos. Visa, kas žmogiška, negali būti svetima poezijai. Tačiau tai nėra žmogų sekinantis sielvartas. Poezija turi įstabią galią, kalbėdama apie skaudžius dalykus, išgiedrinti sielą. M. Martinaičio poezijoje nuolatos grumiasi priešingi pradai – skausmas ir džiaugsmas, mirtis ir gyvybė:

*Po tuo aukštybių dangumi
ir saulė man – su širdimi,
nors mirtį man lopšy supai,
kad būtų vėl gyvi kapai.*

Gyvenimo pilnatis atsiskleidžia tik šių priešybių vienovėje. Iš karo žaizdų auga žiedai, po gruodo kaulais plazda kraujo sparneliai šilti, mirtį nugali gyvybės gėla. „Sužeistas gyvent aš mirtinai“, – sako poetas, nes gyvenimas yra nuolatinė kova su nebūtim, su nežinojimu, su netiesa. Per skausmą ateina tikrasis pažinimas – „akių tamsoj, širdies šviesoje“. Viena eilėraštyje tragiški motyvai gali ir neturėti tiesioginės atsvaros, kartais net priešingai – jie padidinami iki groteskinių matmenų. Bet ir tuomet iš knygos visumos jaučiame atkaklų priešinimąsi nevilčiai. Ir juo grynesnė tragiką, juo didesnis pasipriešinimo ryžtas:

*Šliaužia aplink žemę sliekas
savo drėgno kūno tamsoje,
aklas ir bebalsis,
ir niekingas.*

*Saulei sprogstant – virš beribių smėlių,
rausias po žeme – per žemę,
šliaužia per akiduobes,
per kaulus,
peilio ašmenim.*

Nieko jis daugiau nemoka:

*pasidaugina mirtim ir šliaužia
mirt, tik mirt ir mirt –
aplink žemę
aklas sliekas.*

M. Martinaičio poezijoje nėra ribos tarp to, kas asmeniška ir kas bendra. Poezija atsako už visą gyvenimą: „širdis mana – šalis mana“. Gimtojo krašto vargai ir džiaugsmas, istorijos pėdos prabyla kaip asmenišką patyrimą. Poetui rūpi išsaugoti praeities gaisrų pašvaistę, sukilimų šviesą, kaip negęstančią ugnį, mokačią visus ištvermės, atkaklumo. Istorinė panorama susigobia į nedidelį plotą, ir pusbalsiu pasakytas žodis įtikina nemeluota galia:

*Saulėlydžių rausva šalie, –
Padubysiais – žalia...
Tu, mano žemdirbe dvasia, –
balta avelė laukuose.*

Poetas jautrus likimui tų, kurie amžiais buvo skriaudžiami ir niekinami, kurie neturėjo istorijoje savo balso. Priešindamasis istorinei neteisybei, jis suteikia jiems vardą ir žodį, varganoje butyje praskleidžia naivų ir tyrą dvasios grožį. Ilgainiui galima primiršti pavienius M. Martinaičio eilėraščius, net jų pavadinimus, bet visam laikui įsimena gerumo ir žmogiško atidumo atmosfera, supanti važiuotų, bagotų, batuotų skriaudžiamą Severiutę, našlę rugiaveidę, kuprių, nebylį. Knygoje *Akių tamsoj, širdies šviesoje* tokių personažų gretas papildoma svetimą sužadėtinę apraudantis kuprelis, senut senutėlis senelis, tartum atkeliavęs iš V. Krėvės *Šiaudinės pastogės*, Kukutis, po nakties dangum skaičiuojantis praeities nuoskaudas, pagaliau pati Žemaitija, Europos galingųjų akimis – balta durna avelė.

M. Martinaičio poezijoje išsaugotas gyvas ryšys su praeities kultūra. Jos kūrėjų darbai ir likimai tampa nūdienos dvasinio gyvenimo savastimi. Kartu su Vienažindžiu poetas iš naujo išgyvena jo skriaudą „Pamokymuose, rogemis važiuojant pro Varnius“, prikėlęs Valančiaus šešėlį, jo žodžiais moko doros, orumo, pagarbos raštui ir šviesai. Eilėraščiuose kelis kartus šmėsteli taurus Daukanto siluetas. Bet ypač ryškios čia sąsajos su Donelaičiu. Gyvenimiška *Metų* išmintis rinkinyje – matas, kuriuo tikrinamos vertybės. Iš Donelaičio ateina lėtas laiko rato girgždėjimas, romus metų kaitos supratimas, žmogaus triūso poetizavimas. Knyga ir baigiama naujai sudėliotais, o tiksliau gal – išverstais į savo poetinę kalbą – Donelaičio žodžiais:

*Ir tu, žmogau, sudėk prie slenksčio darbą,
kad vėl jį peržengtum su nežinia nauja. –
Priims pasaulis šiandien tavo laisvą vargą
sunkių sudirbtų rankų šviesoje.*

Kultūra, raštas, proto šviesa M. Martinaičio poezijoje apskritai yra pirmojoje gyvenimo vertybių eilėje. Vaikystė čia karo sniegu eina per žmones su elementoriumi rankose. Neišsipildžiusią naktį paskutinėje žemėje tarp brangiausių dalykų prisimenama žemaičių nemokyta šneka, elementorius, Vienažindys ir Vilnius. Žmogaus kelias per gyvenimą, – teigia poetas, – yra nuolatinis ėjimas į šviesą, žinojimą, yra nuolatinis mokymasis to, ką savo palikuonims perdavė buvusios kartos:

*aš tavo paprastus žodžius
kas dieną moka iš pradžių.*

Poezijoje nėra amžinos išminties, kiekvieną sykį ji atrandama iš naujo, atviromis akimis ir ausimis, atvira širdim renkant gyvenimo spalvas ir garsus. Nėra išankstinės ribos tarp poezijos ir kasdienybės,

tarp taurių žygių ir paprastų darbų, nes kiekviena gyvenimiška apraška yra tauri ir poetiška. O gyvenimas poetui – tai rankų darbai, darbo duona, duonos gyvybė, tai „marškoniai paprasti žmonių vargai“, nuovargio laimė, žemdirbio rūpesčiai. „Tu mano žemdirbe dvasia“ – mūsų poezijoje, kurią kartais netgi vadiname valstietiška, į gimtą kraštą panašiais žodžiais berods dar niekas nėra kreipęsis. Pro kasdieninį triūsą atsiveria dvasinis dirbančio žmogaus pasaulis, šventiškas grožis:

*Šventadienių melsvi laukai
ir obelų balti vaikai.*

Kaip ir liaudies kūryboje, M. Martinaičio poezijoje nepakartojamai gražus yra giminystės su visu gyvuoju pasauliu pajautimas. Lyg į brolių čia kreipiamasi į alkaną paukštį, į dangaus vandenų žuvelį – gandrą, pasidalijama gyvybės skausmu su bite. Skriauda bet kuriam gyvam padarui skaudina kaip asmeniškai skriauda. Užtat nenutrūkstančios gyvybės pasaulis grąžina žmogui begalybės pojūtį. Atgijusioje pavasarį gamtoje susipina vaikai ir gyvūnai, susilieja dangus ir vandenys.

Šventės ir kasdienybės priešprieša M. Martinaičio eilėse primena savamoksių liaudies dailininkų tapybą, kurioje daug kasdieniškos aplinkos daiktų, pavaizduotų dažnai su pedantišku kruopštumu, charakteringomis smulkmenomis, bet jų santykiai neįprasti, nekasdieniški. Menas tautodailės kūrėjui – visuomet šventė, prasiveržimas į sutaurintą grožio pasaulį:

*Lyg iš paveikslo
motina žiūri:
visur – sekmadienis,
ežeruos giedra.*

Arba:

*kur bėgo
mano vasara greita,
kur linko nuovargio
galva šventa, –
atvertos motinos
ten stovi kaip šviesa –
jų liūdesys gražus
langinių širdyse.*

Lygiai taip ir poezijoje paprastais žodžiais galima kalbėti visai ne apie paprastus dalykus, ir dėl to jie neatrodo mažiau svarbūs. Naiviai paprastas juodų rudens laukų ir dingusių baltų žirgų kontrastas primena karo žaizdas. Žemaitija graudžiai pavadinta balta avelė. Poetinė išmintis pateikiama kaip akivaizdi tiesa:

*Aukštai, kas gyvas,
galvas iškėlė,
giliai, kas mirė,
giliau nei žemėj.*

Tuo tarpu vakaras Palendrėse su skrendančiu lėktuvu, raudonais dulkių stulpais prieš saulėlydį – tartum niekuo nesiskiriantis nuo begalės kitų vakarų – pasirodo pilnas paslapčių ir sudėtingumo. Už žodžio tvyro platus tylos laukas. Įprasti daiktai virsta neatsakytų klausimų, nežinomybės ženklais.

Prie kasdieniškos kalbėsenos priartinta M. Martinaičio eilėraščių ritmika. Poetas atsisako skambaus melodizingumo. Daugumas knygos eilėraščių parašyti arba baltosiomis eilėmis, arba gretutiniais

vyrškais rimais. Pritildyto melodingumo fone ryškėja prasmingi semantiniai kontrastai ir pakartojimai, išradingos garsinių sąskambių pynės:

*Negera, kai **spengia** žiemos begalinė **tyla**, –
prie veido man **šalčio spygliuota** viela.*

*Vien **šalčio** ugnis, vien **tyla** lyg kapai,
vien **saulės** sargybiniai – **ledo plieniniai stulpai**.*

***Ledinis** balandis – ant **lieso** mergaitės peties,
prie sienos **ledinės**, kaip **meilės**, ji laukia **mirties**.*

*Ir maudžia, ir **gelia** gruodo **kaulai** balti,
bet **plazda** **gyvybėje** **kraujo sparneliai** šilti.*

*Ir kelias **gyvenimas**, pervertas **speigo strėle**,
į **strėlę** jis **remias**, vėl **gyvas gyvybės gėla**.*

Semantinės priešpriešos kartais visai išstumia rimą, eiliavimo melodiką pakeičia prasmės simboliai: „Savo saulę jau uždirbot“ („baltieji žmoneliai“ – „po dangum raudonu“ – „saulėlė raudona“ – „nuplauti slenksčiai“ – „juodas rankų vargas“), „Ant darbo rankų“, „Padainuok man“.

[...]

Tariamasis yra ir M. Martinaičio kalbos paprastumas. Paprastumo įspūdį daro žodyno atranka: vyrauja arba iš tradicijos poetiški žodžiai (saulė, dangus, širdis), arba įprastiniai žemdirbio aplinkos daiktai. Tačiau poeto sintaksės paprasta nepavadinsi. Sakinys, nepakludamas normatyviniame nuoseklumui, spraudžiasi į netikėtas konstrukcijas: „Kojų baltų šviesoje / jie gelžkeliais eina / į bėgių nutolstantį dangų / gyvybės gyvenimui“, „man kuprą / iš mano kaulų teisybės / uždėk man“. Arba priešingai – formalus taisyklingumas paryškina semantinius disonansus: „ko taip tyliai tyli kaip vanduo“, „klausydavos, net jos klausą girdėdavau“, „Man gaila, kad jau nebegaila, / ir liūdna gert vyną, / kai lyja, / kai supasi varna viršūnėj / ir loja šuneliai toli“. Daug žaismingų kalbinių paradoksų Kukučio baladėse. Kalba M. Martinaičiui, kaip ir kitiems dabarties poetams, nėra neutralus minties apvalkalas, ji kiekvieną sykį tartum iš naujo kuriama, pertvarkoma.

Iš pasipriešinimo egzaltuotai patetikai, iš pastangų suartinti istoriją ir kasdienybę, net apie šiurpius dalykus prabilti be vienatono rimtumo kildintinos ironiškos M. Martinaičio eilės. Į ištisą ciklą išaugo pasakojimai apie keistus Kukučio nuotykius. Dalis jų – „Keturių Kukučio baladės“ – išspausdinta knygoje *Akių tamsoj, širdies šviesoje*. Nuo kalbinio paradokso, žodžių žaismo čia einama prie neironiškos išminties („kad, ir dirbdamas visą gyvenimą, / nepadarysi net skruzdės / gyvybės, / kad iš viso galvojimo – / per visą gyvenimą – / net ir dulkės / neliks“), prie groteskinio šio amžiaus istorinių sukrėtimų apibendrinimo („Kaip Kukutis atgavo protą“, „Kukučio rauda po dangum“). Už keistų nuotykių, ironiško žodžio slypi tie patys klausimai, kurie jaudina poetą ir rimtojoje lyrikoje.

M. Martinaičio eiles sunku būtų priskirti kuriai vienai poezijos pakraipai. Netiktų jam turbūt nei tradicionalisto, nei eksperimentatoriaus etiketė. Rimtu poezijos pašaukimo supratimu, susikaupimu jo eilės primena klasikinės minties lyrikos tradicijas. Kalbos lankstumu, asociatyvumu, ironija jos artimos kitų poeto bendraamžių kūrybai. Galima kalbėti ir apie M. Martinaičio lyrikos poveikį jaunesniajai poetų kartai. Tautosakiški *Saulės grąžos* motyvai buvo sukėlę akivaizdžių mėgdžiojimų ir stilizavimo gūsj. Užbėgdamas savo sekėjams už akių, knygoje *Akių tamsoj, širdies šviesoje* M. Martinaitis tautosakinės ornamentikos atsisakė. Žodis čia asketiškesnis, grynesnis, kondensuotesnis, iš antrų rankų neperimamas. Naujų impulsų sekimams ši knyga kažin ar duos, bet tikru poetiniu nerimu, pagarba žodžiui, kultūrai ji yra viena gražiausių pastaraisiais metais.

K. Nastopka, *Išsprūstanti prasmė*, Vilnius: Vaga, 1991.

K. Nastopka, „Poezijos šviesa“, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Marcelijus Martinaitis*, sudarė Jurga Perminaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 57–65.